

1974 г. – ТРАНСФОРМАЦИЯТА НА КИПЪРСКИЯ ВЪПРОС

Петя Павлова

1974 – THE TRANSFORMATION OF “CYPRUS DISPUTE”

Petya Pavlova¹, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

DOI: <https://doi.org/10.46687/OJUW5377>

Abstract: *One of the most crucial years in the dispute over the island of Cyprus is 1974. On July 15, the Cypriot army staged a military coup in the country, actively supported by Greece’s ruling military junta. These actions enable the Republic of Turkey, being one of the countries-guarantees to the Zurich-London Agreement, to undertake a military offensive to the island of Cyprus on the pretext that it should maintain the status quo. As a result only a few days later, the Turkish army occupies 36,2 % of the territory of the Republic of Cyprus and never left the island. Thousands of the citizens of Cyprus lost their relatives and loved ones, their livelihoods and homes, as Turkey acquired yet another advantage over the Cypriot Greeks and Greece on the so called „Cyprus dispute“.*

Key words: *Cyprus dispute, Turkish invasion, Greek Cypriots, Turkish Cypriot*

Кипър е обект на интерес и борба за влияние между големите държави векове наред. Причината за това се корени в неговото специфично местоположение – намира се в непосредствена близост до основните световни източници на нефт в Близкия и Средния изток и на пътя на основни морски и въздушни комуникационни канали, свързващи три континента: Европа, Азия и Африка (Nedyalkov, 2013, p. 12). Кипърският въпрос е един от основните генератори на напрежение в Източното Средиземноморие през последните десетилетия. Въпреки важното му значение за региона, той все още остава недостатъчно проучен в българската историография. Безспорен принос върху изследването на Кипърския въпрос в България имат учените Агоп Гарабедян, Димитър Недялков, Йорданка Бибина, Петър Парушев и др.² В настоящата статия ще бъдат разгледани трансформацията на спора за Кипър, породена от турската военна инвазия през 1974 г., и дълготрайният ефект от нея върху разногласията между кипърските гърци и кипърските турци.

В първата половина на ХХ век Кипърският въпрос възниква като традиционен конфликт между колония и метрополия. В него мнозинството от населението (кипърски гърци) издига искания островът да бъде

¹ Petya Pavlova is a PhD student at the Department of History of Bulgaria at the Faculty of History of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Her research interests are in the field of international relations and interethnic conflicts, and her current scientific pursuits focus on Bulgaria’s foreign policy towards its Balkan neighbors. Email: ppavlova566@gmail.com

² Виж напр.: Гарабедян, А. *Национално-освободителната борба и провъзгласяването на Република Кипър 1945-1960*. София: БАН, 1989; Бибина, Й. *България и Кипър - страници от историята: Кипърският въпрос в българския печат и външна политика (50-те - 60-те години на ХХ в.)*, Велико Търново: Фабер, 2010; Недялков, Д. *„Малката“ война за Кипър*, София: Албатрос, 2013.

освободен от колониалната си зависимост от Британската империя³. Техните претенции градират от желание за предоставяне на по-големи конституционни свободи до борба за обединение с Гърция (т.нар. „еносис“). Великобритания, търсейки начин да запази своето влияние над острова, противопоставя кипърските турци⁴ на кипърските гърци. Кипърските турци нееднократно подкрепят британците (Garabedian, 1989, pp. 22 – 23). Ясен пример за тясното сътрудничество между кипърските турци и англичаните срещу гръцката страна са техните действия на съвещанието на ООН от август 1954 г. Тогава британският представител обвинява Гърция в териториални претенции и акцентира върху риска от дестабилизация на региона. Той също така поставя въпроса за турското малцинство и близостта на острова до Турция. Великобритания изпраща на съвещанието мюфтията на кипърските турци, който официално заявява, че правото на самоопределение ще означава физическо ликвидиране на кипърските турци (Garabedian, 1989, pp. 93 – 94)⁵.

До 50-те години на ХХ век интересът на Турция към Кипър е слаб. Кипърските турци и британските власти започват да си сътрудничат, за да предизвикат нейната намеса. Така през 1952 г. делегация на кипърски турци пристига в Анкара и настоява Турция да подкрепи действията им срещу обединението на острова с Гърция. Те също така искат съдействие за развитието на своето образование и култура. От началото на 1954 г. Турция вече открито проявява интерес към острова (Garabedian, 1989, pp. 108 – 111). Анкара информира гръцкото правителство, че е против всяка промяна в международния режим на Кипър и желае да участва в евентуални гръцко-английски преговори, когато те започнат. Само няколко години по-късно нейната позиция еволюира до становището, че ако има ревизия на Лозанския договор, то Кипър трябва да бъде върнат на Турция. Страната започва да гледа на обединението на Република Кипър с Гърция като заплаха за своята национална сигурност, тъй като това ще означава обграждане на анадолското ѝ крайбрежие от гръцки острови.

³ Британската империя получава право да администрира Кипър от Османската империя на 4 юни 1878 г. с подписването на Кипърската конвенция. Според нея султанът си запазва суверенитета над острова и се задължава да въведе реформи, които да подобрят живота на хората в азиатските си владения и на остров Крит. В замяна Великобритания обещава военна помощ за Османската империя, ако нейните източни провинции бъдат нападнати от Руската империя. През 1923 г., съгласно условията на Лозанския договор (чл. 16), Република Турция официално се отказва от претенциите си към острова. На 10 март 1925 г. Великобритания официално обявява Кипър за колония на короната.

⁴ До пристигането на британците кипърските мюсюлмани са били малцинство по отношение на населението, но са формирали управляващата класа на острова. Логично кипърските турци подкрепят англичаните, за да се противопоставят на еносис-а, тъй като, ако Кипър стане част от Гърция, тяхната роля значително ще намалее и ще бъдат в позицията на чуждо малцинство в рамките на друга национална държава.

⁵ В крайна сметка е решено Кипърският въпрос да не се обсъжда. Социалистическите страни се въздържат при гласуването на резолюцията, а САЩ подкрепя приетото решение.

Като официално признаване на международния характер на кипърския проблем може да се посочи юни 1955 г. Тогава англичаните канят представители на гръцкото и турското правителство за разговори „върху политически и военни въпроси, отнасящи се до Източното Средиземноморие, включително и Кипър“. Всъщност единственият разглеждан въпрос е кипърският. Гърция и Турция приемат поканата. По този начин за първи път гръцката страна признава правото на Турция да участва в решаването на въпроса (Garabedian, 1989, pp. 120 – 121).

Така, в средата на ХХ в., се осъществява първата голяма трансформация на Кипърския въпрос. Той се превръща от конфликт между колония (Република Кипър) и метрополия (Великобритания) в конфликт между двете общности на острова, тази на кипърските гърци и тази на кипърските турци, които биват подкрепяни от своите държави майки – Гърция и Турция. Те спорят какви да бъдат устройството и управлението на общата им държава, за да може тя да функционира, зачитайки етническите и културните им различия. Когато гръцката страна поставя искането за право на самоопределение на кипърските гърци, с което се опитва да прокара обединението си с Гърция, турската страна отвърща с искане за правото на самоопределение на кипърските турци.

Решение на спора между двете общности е намерено в началото на 1959 г., когато са подписани Цюрихско-Лондонските споразумения. Те уреждат съотношението в представителството на кипърските гърци и кипърските турци в общата им държава. Според договореностите Кипър ще бъде президентска република с два официални езика – гръцки и турски. Президентът ще бъде грък, избран от гръцката общност, а вицепрезидентът ще бъде турчин, избран от турската общност. В случай, че президентът не може да изпълни функциите си, той бива замества от председателя на Народно събрание, който също е грък. Вицепрезидентът съответно е замества от заместник-председателя на Народното събрание, който е турчин. Министерският съвет се състои от 7 гърци и 3 турци, назначавани съответно от президента и вицепрезидента. Президентът и вицепрезидентът имат право на вето по всички закони, отнасящи се до външните работи, сигурността и отбраната. Разпределението на депутатите в Камарата на представителите е в съотношение 70% гърци и 30% турци. Законите се приемат с обикновено мнозинство, с изключение на случаите, когато предвиждат поправка на избирателния закон или тези, отнасящи се до данъците и митата. Те изискват подкрепата на 2/3 от гръцките и 2/3 от турските гласове. В рамките на Камарата кипърските турци и кипърските гърци имат свое събрание, което има право да налага данъци на своята общност и да се занимава с религиозните, просветните, културните и спортните въпроси за съответната общност. В администрацията съотношението между двата етноса е 70:30 в полза на гърците. Определен е и балансът между двете общности в армията. Според споразумението

личният състав на въоръжените сили е в съотношение 60:40, а личният състав на силите за сигурност (жандармерия и полиция) – в съотношение 70:30 (Garabedian, 1989, pp. 232 – 235).

С Договор за гаранции между Република Кипър, Обединеното кралство, Гърция и Турция трите страни се задължават да бъдат гарантите за изпълнението на сключените споразумения. Те признават и гарантират независимостта, териториалната цялост и Конституцията на Република Кипър. Задължават се да не допускат обединението с друга държава или разчленяването на острова. При нарушаване на споразумението трите страни имат право съвместно или поотделно да вземат необходимите мерки за възстановяване на статуквото (Garabedian, 1989, p. 235).

Скоро обаче се оказва, че липсата на доверие и изкуствено определеното процентно разпределение между двата етноса във властта поражда проблеми. Статистическите данни показват, че кипърските турци представляват 18% от населението, но тяхното участие в управлението се движи между 30 и 50% (Garabedian, 1989, pp. 257 – 258).

В края на 1963 г. кипърският президент Макариос, който е радетел за по-голяма независимост на държавата, се обръща с призив към кипърския народ за промяна на Конституцията. Той предлага премахване на правото на вето на президента и вицепрезидента и създаването на единни органи за местно самоуправление, обединени правосъдни органи по места и участие на квотен принцип в администрацията и силовите структури, съответстващи на числеността на населението. Предложенията, очаквано, са отхвърлени от кипърските турци и Турция (Nedyalkov, 2013, p. 21).

Избухва напрежение между двете общности в Кипър, стига се и до сблъсъци. Вследствие на това кипърските турци спират да бъдат част от държавните институции. Спорен е въпросът доколко са изгонени или сами са напуснали заеманите длъжности. Те започват да формират своя собствена временна администрация и да не признават решенията на кипърското правителство, поемайки курс към подготовка за разделяне на острова. В северната част на Никозия и граничните с нея територии е изграден турски кантон, като границата се нарича „Зелена линия“. Радикално настроените турски партии, не без помощта на турските военни структури, започват да формират свои бойни групи⁶. Те получават от Турция храна, въоръжение и боеприпаси. На 23 декември 1963 г. в столицата започват ожесточени боеве. Турската държава оказва морална подкрепа на своите посредством преминаването на пределно малка височина над зоната на

⁶ Първоначално кипърските турци подкрепят британските сили, но по-късно създават своя съпротивителна организация, чиито действия поставят началото на активно противоборство между двата етноса. От 1957 г. започва поетапно изграждане на организация която нарича себе си ТМТ („Турска съпротивителна организация“). Предполага се, че тя е създадена не без активното участие на британските тайни служби. (Nedyalkov, 2013, p. 18).

боевете без използване на бордовото си въоръжение F- 84G Thunderstrike с турски опознавателни знаци. Напрежението между двете общности не стихва и през февруари 1964 г. Макариос се обръща за помощ към Съвета за сигурност на ООН, където съобщава за признаци на явна подготовка на турските въоръжени сили да дебаркират на острова. Решено е на острова да бъде изпратен международен военен контингент за поддържане на мира, наречен UNFICYP, с обща численост над 5000 души (Nedyalkov, 2013, pp. 23 – 24).

В следващите години кипърската държава започва усилено да изгражда свои собствени военни сили. Предприемат се стъпки за създаване на кипърски военноморски сили. През юни 1964 г. кипърският парламент разглежда законопроект за начина на формиране на Национална гвардия на Република Кипър. Въведена е задължителна наборна военна служба в рамките на 18 месеца за всички граждани от гръцки произход на възраст от 16 години и нагоре. В отговор на законопроекта ръководството на турската общност започва преселване на представители на турския етнос, забранявайки им поддържането на каквито и да е контакти с кипърските гърци. Започват да формират собствени бойни единици, подчинени на ТМТ. През август 1964 г. е приет Законът за националната гвардия, а скоро след това нейни части започват да атакуват села с кипърски турци. В отговор на това Турция предприема въздушни атаки над острова. С тях тя нарушава международните правила за водене на война, тъй като под нейните удари попадат и болници, като напр. тази в района на Помос. Гърция също ангажира своята авиация в конфликта, а нейни военнотружещи са прехвърляни с гражданския флот под прикритието на туристи (Nedyalkov, 2013, pp. 25 – 39).

Конфликтът е прекратен най-вече благодарение на американската намеса. Ясен предупредителен знак е насочването към Кипър на бойните кораби на 7-ми американски флот, а самият президент на САЩ Линдън Джонсън провежда пряка кореспонденция с турския си колега Исмет Иньоню, в която настоява за деескалация на напрежението (Stoilova, 2008, p. 20).

В началото на 70-те години се наблюдава съществено разминаване между позициите на Гърция и на кипърския президент Макариос относно бъдещето на острова. От 1967 г. в гръцката държава започва режимът на „черните полковници“, които си поставят за цел обединението на Кипър с Гърция. За разлика от тях Макариос осъзнава, че това е невъзможно, и търси решение на Кипърския въпрос в конституционни промени, които да гарантират правата на кипърските турци, но и да реформират държавата, така че тя да може да функционира пълноценно. Това разминаване в позициите довежда до напрежение между кипърския президент и Гърция. В периода 1970 – 1973 г. срещу президента Макариос са извършени няколко неуспешни опита за покушение (Nedyalkov, 2013, pp. 45 – 48).

В първите месеци на 1974 г. военната хунта усилено започва да подготвя преврат, чиято цел е отстраняване на настоящия президент на Кипър и предоставяне на властта в ръцете на приближени хора, които да извършат фактическото присъединяване на острова към Гърция. Основната дейност се извършва от нелегалната прогръцка организация ЕОКА-2 и началника на Главния щаб на кипърската национална гвардия генерал Пападакис. В гвардията се извършва „чистка“, като се отстраняват лоялните към кипърското правителство военнослужещи и се заменят с такива, верни на военната хунта. Като допълнение на това, на острова са прехвърляни гръцки офицери, които да сменят основния команден състав на поделенията на столичния гарнизон след преврата и да допринесат за свалянето на Макариос. Кипърският президент предусеща готвения заговор и иска от Гърция всички нейни офицери да напуснат страната, но молбата му остава неудовлетворена. Той се опитва да се противопостави на процесите в Националната гвардия, като дори създава отделна военна структура, която трябва да я конкурира. Освен подривна дейност, в ход е и очерняща кампания, в която кипърският президент е обявен за „комунист“ и е атакуван за връзки със СССР (Nedyalkov, 2013, pp. 48 – 56).

Междувременно конфликтът между Гърция и Турция за континенталния шелф и използването на нефтените находища в Егейско море се изостря. Размяната на остри реплики и закани между официалните власти постепенно преминава в конкретни действия. Засилват се патрулните плавания и полети в Егейско море и се провеждат демонстративни учения. През април 1974 г. военните формирования от двете страни на границата в Източна Тракия са приведени в състояние на повишена бойна готовност (Nedyalkov, 2013, p. 50).

На 15 юли 1974 г. гръцки и гръцко-кипърски сили започват да обстрелват президентския дворец в Никозия. Макариос успява да избяга с помощта на британците. На негово място за президент е поставен Никос Сампсън, един от ръководителите на ЕОКА-2, участвал в нападения срещу кипърски турци през 1964 г. и привърженик на обединението на Кипър с Гърция. Метежниците успяват да завземат летището и редица правителствени учреждения в Никозия.

Турското военнополитическо ръководство оценява гръцките действия като изключително сериозни и пряко засягащи жизнените интереси на турската държава и нейните граждани. На 16 юли, ден след преврата, турският министър-председател Бюлент Еджевит провежда среща с военните командири, на която е решено да бъде извършена подготовка за десант. Той ще започне на 20 юли и ще бъде разделен на два етапа. През първия турските сили ще осигурят плацдарм в северната част на острова, след което ще започнат преговори. При неуспех на дипломатическите усилия ще бъде даден ход на втория етап, който предвижда военното осигуряване на територия в северната част на острова, в която кипърските турци могат да бъдат заселени и защитени.

Преди да предприеме едностранни действия, Турция се консултира с другата страна гарант – Великобритания. На 17 юли министър-председателят Еджевит пътува до Лондон за спешна среща с британското правителство, търсейки от него подкрепа за съвместни действия, но то отхвърля турското предложение (Larrabee, Lesser, 2003, p. 78). Великобритания по това време насочва усилията си за решаване на проблема с инструментите на дипломацията въз основа на Цюрихско-Лондонските споразумения от 1959 г. Британската империя от самото начало изключва каквато и да е възможност за намеса с въоръжени сили и персонал от базите на острова, тъй като споменатите споразумения изискват подобни действия само при военна заплаха отвън, а не при вътрешнополитически преврат, като какъвто се оценяват събитията (Nedyalkov, 2013, p. 58).

В същия ден политическото ръководство на НАТО обявява безрезервната си подкрепа за президента Макариос и за запазването на териториалната цялост на Република Кипър.

Турция се надява американското правителство да не реагира както през 60-те години, тъй като в този момент страната е разтърсена от аферата „Уотъргейт“, и това да ѝ позволи да разгърне военните си планове (Nedyalkov, 2013, p. 101).

Турски военни части започват да се изнасят и съсредоточават в Източна Тракия по протежение на турско-гръцката граница. Турското военно командване организира и развърща отбрана на участъци от средиземноморското крайбрежие по бреговете на Егейско море. Допълнително е създадена и групировка на сухопътните войски за окупиране на гръцки острови в Егейско море, която е готова да започне действия след началото на военния конфликт. Турция започва скрита подготовка за евентуални бойни действия срещу Гърция още от средата на април 1974 г. и тези действия не засягат толкова ситуацията в Кипър, колкото гръцко-турския спор за добив на нефт в Егейско море. Още на 16 юни военновъздушните сили на Република Турция са приведени в бойна готовност „обикновена тревога“. Между 16 и 19 юли само за бойните кораби на Турция е дадена заповед „пълна бойна готовност“ (Nedyalkov, 2013, pp. 68 – 69, 74).

На фона на турските действия Гърция изглежда неподготвена и изненадана. Тя сякаш не очаква да се стигне до реални военни действия с Турция след извършения преврат в Република Кипър. Не е известно тя да е разполагала с предварително подготвен оперативен план за действия в Кипър срещу Турция в подобна ситуация. На 15 юли, т.е. след преврата, гръцките военноморски сили са приведени в състояние на повишена бойна готовност. Провежда се разгръщане на силите, без да се осъществява непосредствена подготовка за бойни действия. Голяма част от командния състав на гръцките въоръжени сили ползва летните си отпуски. Въпреки

това успешно е прехвърлен контингент от 4500 души на остров Кипър. В рамките на пет денонощия турското военно командване успява да завърши оперативното развърщане на въоръжените си сили. Гръцкото военно ръководство, което не очаква решителни действия от турската страна, пристъпва със закъснение към развърщането на своите войски и го завършва едва в хода на започналите оперативни действия (Nedyalkov, 2013, pp. 82 – 84).

В 03:30 ч. на 20 юли 1974 г. турските въоръжени сили получават сигнал за обявена всеобща тревога. Егейско море и акваторията в района на остров Кипър са обявени за зона на бойни действия, опасна за мореплаване и полети. Въздушното пространство е затворено за полети на всички чужди военни и граждански самолети. Лидерите на преврата няколко пъти се обръщат с молба за помощ към ръководството на гръцката хунта в Атина, но Гърция не е подготвена и реагира мудно. Командирите на развърнатите в очакване за действия край остров Родос гръцки подводници получават информация за турското нахлуване в Кипър, но то е последвано от заповед за заемане на подводно положение и поддържане на повишена готовност. Бойна команда обаче не е дадена и те остават пасивни по места (Nedyalkov, 2013, p. 103). Кипърските гърци са оставени да се отбраняват сами.

Малко след 6 часа сутринта на 20 юли 1974 г. турските самолети бомбардират стратегически места в близост до Никозия и са прехвърлени парашутни войски. Час по-късно първите лодки с турски войници акостира на кипърския бряг. Те са подпомагани от местните кипърски турци, а кипърските гърци се опитват да ги забавят, но без особен успех. Едва в 07:15 ч. в Атина е формиран военен съвет, който започва да търси решение на конкретната обстановка.

Кипърските гърци не успяват да организират съгласуван отпор, което дава възможност на Турция за около три часа да прехвърли на кипърския бряг голяма част от оперативната си група. Отрядите на турската общност се стараят да водят задържащи боеве срещу отрядите на Националната гвардия. Техните бойни действия се водят по предварително разработен план в продължение на целия първи етап от оперативните действия на турската армия. Често турските средства за масова информация ги представят като действия на десантните сили, за да въведат в заблуждение гръцката страна и да окажат психологическо въздействие върху гръцкото население в Кипър (Nedyalkov, 2013, pp. 104 – 110).

Гърция обявява ултиматум на правителството в Анкара: в срок от 48 часа да прекрати бойните действия в Кипър, в противен случай да очаква започването на пълномасщабна война с нея. Интересното е, че въпреки смелия тон на това заявление, през първия ден на бойните действия гръцката страна много внимателно извършва полетите си само в своето международно въздушно пространство. За тази реакция на Гърция

може да има няколко обяснения. На първо място, с предполагаемия силен политически натиск от страна на САЩ конфликтът да не ескалира. Друго обяснение за гръцката пасивност може да бъде, че военновъздушните ѝ сили разполагат с голям брой остарели бойни самолети. Според Димитър Недялков не без значение е и фактът, че смятаните за по-модерни F-104, с които разполага Гърция, не притежават достатъчен радиус на действие, за да бъдат фактор в отдалечения на близо 1000 км от основните авиобази район на бойни действия. В същото време военновъздушните сили на Гърция притежават F-4е фантом, но за подобни сложни задачи, свързани с прелитане на големи разстояния и борба с въздушен и наземен противник, вероятно са били подготвени малцина летци. Въпреки това военноавиационната система на Гърция е задействана с най-модерната си техника, с която разполага, с намерение да противодейства на турското настъпление (Nedyalkov, 2013, pp. 121 – 125).

САЩ и Великобритания осъждат действията на Турция, но остро критикуват и гръцката страна за даването на повод за такава кризисна ситуация. Гърция търси подкрепа и от СССР, но той отказва да се намеси в конфликта, тъй като дестабилизацията на южния фланг на НАТО е в негов интерес. Съветът за сигурност на ООН приема серия от резолюции, призоваващи за незабавно прекратяване на военните действия. В първите две от тях (Резолюция 353 от 20 юли и Резолюция 354 от 23 юли) акцентът пада върху призови за зачитане на суверенитета, независимостта и териториалната цялост на Република Кипър, сдържаност и изтегляне на чуждестранните военни сили от острова⁷. След като няколко членове на персонала на ООН в Кипър са ранени или убити при изпълнения на своята служба, Съветът за сигурност включва в следващите резолюции и текстове, припомнящи, че силите на ООН са „разположени в Кипър с пълното съгласие на правителствата на Кипър, Турция и Гърция“, и призоваващи за гарантиране на тяхната безопасност⁸. Европейският съюз не предприема резки действия в настъпилата ситуация, ограничавайки своята подкрепа за Република Кипър до приемането на резолюциите на СС на ООН (Konstantinu, 1994, p. 101).

На 22 юли 1974 г. между турското командване и временно изпълняващия длъжността президент на Кипър Главкос Клиридис е постигнато споразумение за прекратяване на огъня. Турската армия, желаейки да постигне набелязаните си цели, първоначално игнорира

⁷ Resolution 353 (1974), United Nations Security Council <https://digitallibrary.un.org/record/93470?ln=en>
Resolution 354 (1974), United Nations Security Council <https://digitallibrary.un.org/record/93471?ln=en>

⁸ Такъв текст фигурира в Резолюция 355 от 1 август, Резолюция 358 от 15 август и Резолюция 359 от 15 август: <https://digitallibrary.un.org/record/93472?ln=en>
<https://digitallibrary.un.org/record/93474?ln=en>
<https://digitallibrary.un.org/record/93475?ln=en>

уговорения час за прекратяване на огъня, докато не достига до планираните позиции. През този първи етап на турската интервенция нейните войски завземат 7% от територията на острова. Те контролират район с пристанищни съоръжения, което ще им даде възможност да продължат да увеличават силите си, докато в сила е примирието (Nedyalkov, 2013, pp. 162 – 163). От доклад на Генералния секретар на ООН от 21 юли, представен пред Съвета за сигурност, става ясно, че не само турската страна нарушава споразумението за прекратяване „на огъня“, но това прави и Националната гвардия, въпреки претърпените загуби⁹.

След катастрофалните последици от взетото решение за преврат в Република Кипър, на 23 юли военната хунта в Гърция пада от власт. Тя е заменена от гражданско правителство под ръководството на Константин Караманлис. Никос Сампсън е принуден да се оттегли. Това отваря „пътя“ за преговори между двете враждуващи страни. Турското правителство се съгласява да спре настъплението си при условие, че ще остане на острова, докато не бъде постигнато политическо споразумение между двете страни. Разговорите се провеждат в Женева. Първоначално те се водят само между Гърция и Турция, а представители на двата етноса са включени в разговорите едва на по-късен етап, което е показателно за важната роля, която двете държави майки ще продължат да играят за съдбата на острова. Преговорите продължават от 25 юли до 13 август 1974 г. и не постигат консенсус.

По време на примирието подразделенията на Националната гвардия на Кипър не успяват да попълнят състава си и да се възстановят от нанесените загуби. Не са взети мерки и за подобряване на системата на противовъздушната отбрана. Не успяват да подобрят организацията и комуникацията помежду си. Това дава допълнително предимство на Турция, която разполага с пълно числено превъзходство – 2:1 в личен състав, 7:1 в танкове, 2:1 в оръдия и минохвъргачки. Въздушното превъзходство на Турция е абсолютно. Ресурсите на кипърските гърци и Гърция са крайно недостатъчни за създаване на плътна и ефективна отбрана, поради което Клиридис се опитва да печели време по време на преговорите, но без успех (Nedyalkov, 2013, pp. 177 – 179).

Позицията на кипърските турци, подкрепена от Турция, е за създаване на федерация. Делегацията на кипърските гърци подкрепя идеята за унитарна държава и преговори на базата на Цюрихско-Лондонските споразумения. Поради това тя иска отлагане на разговорите, опитвайки се да печели време. Анкара използва това, за да възобнови офанзивата си. Като разбира за поисканата отсрочка, турският външен министър категорично ѝ се противопоставя. Час и половина след края на заседанието той се свъзвза

⁹ Report of the Secretary-General on developments in Cyprus
<https://digitallibrary.un.org/record/484447?ln=en>

с Бюлент Еджевит и казва: „Айше отива на почивка“. Това е кодовата фраза, с която информира, че продължаването на преговорите е безсмислено и е ред за привеждане в действие на втория етап от плануваната операция в Кипър (Nedyalkov, 2013, p. 180).

Така, на 14 август в 04:30 ч., на всички турски войскове формирования, участващи в кипърската операция, е предаден сигнал „Зефир“ („Победа“), означаващ възобновяване на бойните действия на острова. Половин час по-късно турската авиация нанася ракетно-бомбени удари по позициите на Националната гвардия в районите на Китрея, Мия миля, Бююк Каймакль, летището край Никозия, Йеролако, както и по лагера на гръцкия полк и казармите в Аталаса (близо до Никозия) (Nedyalkov, 2013, p. 181). Започва вторият етап на турското настъпление. Нито Великобритания, нито САЩ предприемат никакви ефективни действия, за да го спрат (Hale, 2021, pp. 113 – 114). Липсата на възпиращи действия от страна на Вашингтон, насочени срещу Турция, са съществена разлика в сравнение с изострянето на конфликта през 1964 г., което позволява на турската страна да преследва своите интереси на острова с помощта и на оръжието.

В резултат на бойните действия от двата етапа на плана (20 – 30.07.1974 г. и 14 – 17. 08. 1974 г.) турските военни сили успяват да окупираат 37% от територията на Кипър (Bahcheli, Bartmann, Srebrnik, 2004, p. 167), на която живеят 140 000 кипърски гърци и 75 000 кипърски турци. След приключване на военните действия двете страни в конфликта започват да изграждат фортификационни съоръжения по линията на съприкосновение. За целия период на операцията турската страна губи 419 убити, 916 ранени, 242 безследно изчезнали, а гръцката страна отчита около 4 000 убити и ранени (Nedyalkov, 2013, p. 191).

Военната интервенция има тежки последици върху цивилното население. В резултат на нея хиляди кипърски гърци са принудени да изоставят домовете и имотите си и да потърсят убежище на юг. Според някои изследвания става въпрос за 160 000 кипърски гърци (Bahcheli, Bartmann, Srebrnik, 2004 p. 168), според други за – 200 000 (Larrabee, Lesser, 2003, p. 78), според трети – за 183 000 души (Hughes, 2010, p. 94). Цифрите относно бягащите на север кипърски турци също са различни. Според някои те са 45 000 (Bahcheli, Bartmann, Srebrnik, 2004, p. 168), а според други са 40 000 души (Hughes, 2010, p. 94). Всяка една от тези цифри е достатъчно показателна за мащаба на психологическата травма, която преживява населението на острова. Тя ще даде нов заряд (след събитията от 1963 – 1964 г.) на страховете на кипърските гърци и кипърските турци, че ще бъдат доминирани и потискани от другата общност. Тази липса на доверие между тях обрича преговорите за бъдещето на острова на неуспех.

Вторият етап от турското настъпление не прави гръцката страна по-склонна да преговаря, но води до политически негативи за Турция.

След второто настъпление (14 – 17. 08. 1974 г.) гръцката страна, вместо да стане по-отстъпчива, категорично отказва да преговаря. В допълнение на това Турция губи международната подкрепа, която е имала в началото на намесата си. В първите свои резолюции ООН иска възстановяване на конституционното управление в Република Кипър, без да дава оценка на събитията¹⁰. След началото на втория етап от турското настъпление тя започва открито да критикува действията на Турция. Пример за това е Резолюция 360, в която ясно е отбелязана официалната позиция на СС на ООН, изразяваща се в „неодобрение на едностранните военни действия, предприети срещу Република Кипър“¹¹. През 1976 г. Съветът на Европа постановява, че Турция, съгласно Европейската конвенция за правата на човека, е нарушила чл.2 (правото на живот), чл. 5 (свобода и сигурност на човека), чл. 8 (защитане на частния и семейния живот) и чл. 1. от Протокол 1 (правото на мирно използване на собствеността). Нейните действия са осъдени в редица резолюции на ООН. В очите на международната общност Турция бързо се превръща от гарант на Цюрихско-Лондонските споразумения, защитаващ Република Кипър от опасността да загуби своята независимост след преврата, в техен нарушител чрез продължаването на военните действия и оставането на нейни военни сили на острова.

Въпреки че Република Кипър губи военните действия през 1974 г., търпи икономически загуби и се изправя пред бежанска вълна, тя остава с един изключително ценен коз – международното признание, че правителството ѝ е единственото легитимно управление на острова. Този статут ѝ позволява, заедно с Гърция, да оказва международен натиск върху кипърските турци и Турция. С това предимство тя успява да представи по-ефективно своята позиция по Кипърския въпрос на редица международни форуми.

Наличието на турски войски на острова дава възможност на кипърските турци да създадат свое отделно управление в окупираните територии. Още от 1974 г. Турция предприема серия от действия, които да гарантират нейните интереси и позиции в Кипър. През август окупираната част на острова е посетена турския министър на финансите Байкал, за да бъде обсъдено откриването на филиал на турската централна банка и паспортно управление, което да стартира подмяна на личните документи. Започват да се емитират кипърски турски пощенски марки, в обращение влиза турската лира, дори е сменено часовото време, за да бъде в синхрон с това в Турция (Garabedian, 2006, pp. 59 – 61).

През 1975 г. кипърските турци официално обявяват създаването на Турската федеративна държава Кипър, която бива признато единствено от

¹⁰ Resolution 357 (1974), United Nations Security Council
<https://digitallibrary.un.org/record/93473?ln=en>

¹¹ Resolution 360 (1974), United Nations Security Council
<https://digitallibrary.un.org/record/93476?ln=en>

Република Турция. Техният парламент приема резолюция, в която изтъква трудното положение на кипърските турци на острова през годините и обявява, че тяхното самостоятелно управление ще продължи, докато Конституцията на Република Кипър не бъде променена. Според тях по този начин те формализират турската част на една все още неоформена кипърска федерация. От този момент нататък преговорите няма да бъдат за създаването на една унитарна държава с определени квоти в управлението за кипърски гърци и кипърски турци, в зависимост от численото им съотношение на острова, защото минимумът, на който биха се съгласили кипърските турци, е федерална държава. Остава да се разглежда въпросът доколко децентрализирана да бъде тя. Така военната интервенция на Турция, предизвикана от извършения с активно гръцко участие преврат, довежда до качествено нова ситуация на острова. Тя трансформира Кипърския въпрос от конфликт между две общности в една държава в спор между две отделни държави как да сформират една обща. Като нито една от двете не е готова на отстъпки. Кипърските турци ще искат образуването на федерация, докато кипърските гърци дълго време ще отказват да обсъждат дори промени в Конституцията на Република Кипър. За разлика от средата на века обаче трети страни са много по-малко склонни силно да се намесват в конфликта между Гърция и Турция. Кипърският въпрос е оставен да бъде решен между гръцката и турската страна със съдействието на ООН. Република Кипър е загубила гарантите за своя суверенитет. Тя не успява да защити своята териториална цялост с оръжие и ѝ остава единствено да се опитва да си я върне с инструментите на дипломатията. Военното присъствие и подкрепа на Турция дава по-голяма тежест на кипърските турци в преговорите, което ги прави и по-неотстъпчиви. Те вече не се опитват да получат по-голяма автономия и повече права за себе си, защото това вече е постигнато със силата на оръжието, макар и не върху целия остров. Тяхната нова задача е тази самостоятелност да бъде заложена в устройството на общата държава на острова. Преговорите за това вървят бавно и трудно, а междувремево двата народа започват да организират своя живот разделени.

През 1983 г. кипърските турци официално обявяват създаването на своя отделна държава, наречена Севернокипърска турска република (СКТР), която бива призната единствено от Турция. Въпреки непризнаването, кипърските турци, благодарение на Република Турция, успяват да получат статут на наблюдател в различни организации. Освен това правителството на кипърските турци изпраща свои представители във Вашингтон, Лондон, Брюксел, Ню Йорк, Исламабад, Баку и Абу Даби. Те обаче получават пълен дипломатически статут единствено от Турция. Въпреки това представителите на кипърските турци в тези градове успяват да лобират за своите интереси (Bahcheli, Bartmann, Srebrnik, 2004, p. 170).

Липсата на признание води до тежки икономически загуби за кипърските турци. Те нямат достъп до Световната банка и Международния

валутен фонд, а чуждестранните инвеститори отбягват рискови сделки в регион с несигурно бъдеще. Не би било пресилено да се каже, че държавата на кипърските турци съществува благодарение на икономическата подкрепа, изразяваща се в субсидии и инвестиции, на Република Турция. Чрез нейната помощ доходите на кипърските турци се увеличават многократно – през 1977 г. доходът на глава от населението е 1 444 щатски долара, той се удвоява до 3 477 долара през 1990 г. и достига 4 000 долара до 2002 г. Турция също така инвестира в инфраструктурни проекти и предоставя кредити и помощи за развитие под различни форми. Икономическите постижения на кипърските турци обаче са затъмнени от впечатляващия икономически растеж на юг, където БВП на глава от населението стига 13 000 щатски долара (Bahcheli, Bartmann, Srebrić, 2004, p. 173). Икономическата зависимост на Северен Кипър неминуемо се отразява и в политическата сфера, където той остава зависим от турската държава и до днес.

В заключение може да се каже, че непремереният ход на гръцката страна, желаеща на всяка цена да постигне фактическо обединение на Гърция с Република Кипър, довежда до катастрофално поражение на военното поле и загуба на позиции на дипломатическото игрище. Напрежението между двете страни в спора ескалира през 50-те и 60-те години на XX век, като турската страна многократно ясно е заявявала и дори демонстрирала готовността си да се намеси с военни сили при влошаване на положението на нейното малцинство на острова. Вероятно гръцката държава е очаквала международната общност, най-вече в лицето на Великобритания и САЩ, да не допусне турска военна интервенция в Кипър, както това се е случвало в предходни години. За разлика от тогава обаче, през 1974 г. Гърция предприема действия за промяна на статута на острова. Великобритания и САЩ са против преминаването на Кипър към Гърция, защото това ще постави под въпрос техните позиции на острова. В допълнение на това Турция безспорно е важен стратегически партньор за тях в района на Близкия изток и те са внимателни в отношенията си към нея.

Турската военна интервенция в Кипър е успешен ход за Турция, която, макар да търпи имиджови щети, успява да превърне себе си в непреодолим фактор при решаването на съдбата на острова. Нарастването на нейната роля ѝ дава възможност още по-непоколебимо да защитава своите стратегически интереси в района на Източното Средиземноморие.

Събитията от 1974 г. внасят сериозни промени в спорните въпроси между двете страни в Кипърския въпрос. След отделянето на кипърските турци в отделна държава със своя територия и работеща самостоятелно администрация възможността за създаването на унитарна държава е изключена, а идеята за обединение с Гърция става напълно илюзорна. На преговорите започва да се обсъжда дали общата държава на острова да бъде федерация или конфедерация. Кипърските гърци подкрепят

споразумение за двузонална федерация с единен суверенитет и единно гражданство. Кипърските турци настояват за конфедерация, основана от две съществуващи суверенни държави. Кипърските гърци са против такова предложение, тъй като това означава да признаят съществуването на отделна държава на кипърските турци. Те съзират в това опасност от бъдещо нейно отцепване. Кипърските турци, от своя страна, не биха приели общата държава да бъде продължение на Република Кипър, в която тяхна общност да бъде интегрирана. Двете страни спорят и за територията, която да обхваща турската и гръцката част от общата държава, тъй като кипърските гърци настояват за връщане на голяма част от завзетите при турското настъпление селища.

В преговорите след 1974 г. продължава спорът доколко квотният принцип за заемане на длъжности в управлението на страната и военните ѝ сили да отговаря на реалното съотношение между двата етноса. Разликата идва от факта, че след интервенцията турската страна провежда целенасочена политика за преселване на турци от Анадола на остров Кипър. Целта е ясна – промяна на демографския баланс (Bahçeli, Bartmann, Srebrnik, 2004, p. 168). Тези хора са настанени в изоставените от кипърските гърци имоти. Така въпросът за собствеността им се превръща в една от основните точки за конфронтация. Кипърските гърци ще настояват за пълно връщане на имотите на техните собственици от преди 1974 г. и правото им да се завърнат по родните си места. Кипърските турци се опасяват, че по-заможните кипърски гърци лесно ще закупят имоти в северната част на острова и по този начин ще заплашат хомогенността, а с това и политическото представителство на етническата им общност. Те предпочитат предоставянето на компенсации на кипърските гърци за загубата на техния имот.

Не на последно място, след трайното установяване на турски военни сили в северната част на острова се появява въпросът за наличието им при една бъдеща обща кипърска държава. Кипърските гърци търсят решение в посока на демилитаризация, като са силно обезпокоени от наличието на турски войски на острова. Против премахването им се обявяват кипърските турци, които виждат в тяхно лице гарант за сигурността.

Организираният от гръцката страна преврат в Кипър през 1974 г. и последвалата военна намеса на Турция трайно и безвъзвратно трансформират Кипърския въпрос. Установяването на турските войски на острова дава възможност за създаването на отделна държава на кипърските турци, която, макар призната само от Турция, продължава да съществува и до днес. След тези събития недоверието между двете общности е по-голямо, спорните въпроси все повече, а значението на външните фактори все по-незаобиколимо.

References:

Garabedian, A. (2006). Transformatsiyata v Severen Kipar prez vtorata polovina na 70-te godini na XX vek. *Spisanie na Bulgarskata akademiya na naukite, CVIX*, 3, 59-62. [Гарабедян, А. Трансформацията на Северен Кипър през втората половина на 70-те години на XX век. *Списание на Българската академия на науките, CVIX*, 2006, 3, 59-62.]

Garabedian, A. (1989). *Natsionalno-osvoboditelnata borba i provazglastyavaneto na Republika Kipar 1945 – 1960*. Sofia: BAS. [Гарабедян, А. *Национално-освободителната борба и провъзгласяването на Република Кипър 1945 – 1960*. София: БАН.]

Konstantinu, K. (1994). Otnosheniyeto na Evropeyskia sayuz kam Kipar i kiparskia problem. *Mezhdunarodni otnosheniya*, 6, 100-103. [Константину, К. Отношението на Европейския съюз към Кипър и кипърския проблем. *Международни отношения*, 6, 100-103.]

Nedyalkov, D (2013). *“Malkata” voyna za Kipar*. Sofia: Albatros. [Недялков, Д. *“Малката” война за Кипър*. София: Албатрос.]

Stoilova, V. (2008). Kiparskiyat vapros kato problem na mezhdunarodnite otnoshenia na Balkanite 1955 – 1983. *Narakteristiki i evolyutsia. Mezhdunarodna politika*, 5, 11-27. [Стоилова, В. Кипърският въпрос като проблем на международните отношения на Балканите 1955 – 1983. *Международна политика*, 2008, 5, 11-27.]

Bahcheli, T., Bartmann, B., Srebrnik, H. (2004). *De Facto States: The Quest for Sovereignty*. London: Routledge.

Hughes, E. (2010). *Turkey’s Accession to the European Union: The Politics of Exclusion?* London: Routledge.

Larrabee, S., Lesser, I. (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*.

<https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1612.html> (28.02.2021).